

BATI DİLLERİ VE TÜRK DİLİ GRAMERİ ÜZERİNDEKİ ETKİLERİ

Zeynep KORKMAZ

Toplumlar arasındaki çok yönlü ve karşılıklı ilişkiler, o toplumların duydukları sosyal, kültürel ve teknik ihtiyaçlar oranında birbirlerini etkiler. Eğer bir toplumun kültür alanını değiştirmesi, yani bağlı olduğu eski kültür alanından yeni bir kültür alanına doğru kayması söz konusu ise, o zaman bu etki kendisini daha güçlü olarak belli eder. Toplumlar arasındaki karşılıklı ilişkiler genellikle dil ile gerçekleştirildiğinden, iki farklı dünyanın birbiri ile ilişkisi demek, bir bakıma dillerin birbirleri ile ilişkisi demektir. İşte bu bağlamda yabancı kültür etkisini daha çok dil yoluyla ortaya koymaktadır.

Türk dili de Eski Türkçeden Orta Türkçeye doğru adım atarken bir din ve kültür değişmesine uğrayarak İslâm medeniyeti alanına girdiğinden bu ilişkinin sonucu olarak Arap ve Fars dillerinden pek çok kelime almış bulunuyordu.

Osmanlı Devleti, XVIII. yüzyıldan sonra yavaş yavaş Avrupa'ya açılmaya başlamıştır. Bu dönemde Batı Osmanlı İmparatorluğunu bir dereceye kadar etkilediği gibi, Türk hayatı da Batıda bir Türkizm (Turqueri) modası doğurmuştur. Batının Osmanlı toplumu ve özellikle Türk dili üzerindeki etkisi asıl 1839 Tanzimat hareketinden sonra başlamıştır. Daha sonra Cumhuriyet devrindeki gelişmelerle günümüze kadar süregelmiştir¹.

Tanzimattan sonra Batıdan gelen yeni dünya görüşü ile ilgili gelişmelerde, Batı türleri örnek alınarak ortaya konan şiir hikâye, roman, tiyatro gibi edebî eserlerde ve diğer alanlarda, Batılı yaşayış ve düşünce tarzının ifadesi olan kavramlar, dilimizde mevcut olmadığından, bu yenilikler Batıdan, Fransızca başta olmak üzere büyük çapta kendi kelimeleri ile birlikte girmiştir.

¹ Daha geniş bilgi için bk. Zeynep Korkmaz, "Batı Kaynaklı Yabancı Kelimeler ve Dilimiz Üzerindeki Etkileri", *Türk Dili*, S: 524 (Ağustos 1995), s. 843-858.

Konuya dil açısından baktığımızda, bu durum yalnız söz hazinesinde kalmamış, dilin yapısını ve işleyiş kurallarını bir sisteme bağlayan gramer konularının işlenişinde de kendini göstermiştir. Bu etkinin ana sebebi, Osmanlı Devletinde Türk dili gibi Türk gramerinin de geri plâna ve yüzyıllarca süren bir boşluğa itilmiş olmasıdır.

Bilindiği gibi daha XI. yüzyılda Kaşgarlı Mahmud tarafından kaleme alınmış olan Divanü Lûgat-it-Türk ve bugün kayıp durumdaki *Kitabu Cevahiri'n-nahv fi Lûgat-it-Türk*'ten başlayarak, Türk dili için yüzyıllarla açıklanabilen uzun aralıklarla yazılmış olan birkaç gramer, Türkçeyi hep Arap gramerinin kalıpları içinde değerlendirmiştir. Bu durum 1900'lü yıllara kadar süregelmiştir. Demek oluyor ki, bu tarihlere kadar Türk dilinin kendi yapısını temel alan bir gramer yöntemi geliştirilememiştir. İşte bu boşluk yüzündendir ki Tanzimattan sonra Batıyı örnek alan gramerlerde de yine bir dereceye kadar Arap dilinin etkisi devam ettirilirken, bir yandan da ölçü olarak Fransız dilinin öncülük ettiği Batı dillerinin gramer kalıplarına başvurulmuştur. Bunun ilk örneği Hüseyin Cahit (Yalçın)'ın *Türkçe Sarf ve Nahv*'idir. Bunu daha başka gramerler de izlemiştir.

Gerçi, Batının örnek alınması ve bilimsel ölçülerin uygulanması, Türk dilinin gramerini büyük ölçüde Arap dilinin gramer kalıplarından kurtararak kendi yapı ve işleyişini temel alan modern gramerlerin yazılmasını sağlamıştır. Nitekim, *Nev-usûl Sarf-ı Türkî*, *Türkçe Yeni Sarf ve Nahiv* gibi adlar ile yayımlanan gramer kitapları, bu yöntem yeniliğinin ilk denemeleridir. Şu var ki kullanılan dil malzemesi, bunların Türkçedeki fonksiyonlarına göre değerlendirilmeyordu. Doğrudan doğruya şekle bağlı kalınarak Fransız gramerinin kalıplarına sokuluyordu. Bu da sonuçta, terimlendirmeden başlayarak konuların sınıflandırma, işleniş ve değerlendirilmesinde, dilimizi, yer yer Fransız gramerinin etkilerine açık tutmuştur.

1920 yılında Paris'te yayımlanmış olan Jean Deny'nin *Grammaire de la Langue Turque (Dialecte Osmanli)* adlı eseri, konuların ele alınış ve işleniş bakımından bir dönüm noktası oluşturur. Deny, Türkçenin bir Hint-Avrupa dili olmadığını, dolayısıyla kendine özgü bir yönteminin oluşması gerektiğini ileri sürer. Ancak, eser Fransız öğrencilere Türkçeyi öğretmek amacı ile kaleme alınmış kapsamlı bir el kitabı olduğundan, Türkçe sistem olarak Fransız dilinin kalıplarına uydurulmuştur. Malzemenin sınıflandırılması bakımından da kelimeler yine Arap dilinin ölçüleri ile isim, fiil ve edat (particule) ana bölümlerine ayrılmıştır².

Daha sonra yerli gramerciler tarafından hazırlanan eserlerde de J. Deny örnek alındığı için yer yer yine Batıya ait gramer kalıplarının geçerli tutulduğu

2 a.g.e. ss. 197, 201 ve ö.t., 548 ve ö.t., 1872 ve ö.t.

görülmektedir. Hatta bazı konularda Türkçenin yapı ve işleyişine aykırı düşen sınıflandırma ve değerlendirmeler bir gelenek hâline gelmiştir. Bugün bu temeldeki bazı görüş ayrılıkları, çözüm bekleyen birer sorun hâlinde tartışılmaktadır³. Gramerlerimizde bu etkinin çeşitli örneklerini bulmak mümkündür. Ben burada sizlere bu durumu iki somut örnekle açıklamak istiyorum. Bunlardan biri şekil bilgisi (*morphologie*) ile ilgili olan “nispet bildirme görevindeki +l ve +sal/+sal ekleri, diğeri de cümle bilgisi (*syntax*) ile ilgili olan ve birleşik cümlenin bir türü diye kabul edilen “karmaşık cümle” dir:

1- +l, +sal/+sel, -sal/-sel, ekleri:

a. Türkiye Türkçesinde *aktuel*, *entellektuel*, *formel*, *eksperimental*, *kültürel*, *orijinal* gibi yabancı kaynaklı kelimeler aracılığı ile giren +l, Lâtince kökenli bir nispet bildirme ekidir. Bu ek, dilimizi Arapça ve Farsça kelimelerin ve eklerin baskısından arındırma ve özleştirme çalışmalarının yapıldığı dönemde, Türkçedeki Arapça kökenli +î nispet ekinin yerini almaya başlamış ve sıfat türetiminde kullanılmıştır: *doğa* “tabiat”/*doğa+l* “tabî”, *günce* “günlük”/*günce+l* “aktuel”, *siyasa* “siyaset” *siyasa+l* “siyasî”, *ulus* “millet, halk”/*ulus+al* “millî”, *yasa* “kanun”/*yasa+l* “kanunî, kanuna uygun” gibi.

b. Bu aktarma, Türkçeyi özleştirme çalışmaları döneminde *siyasal* kelimesi içindeki ekin yanlış bir ayırım ve belki de *kum+sal* ‘kumlu yer’ kelimesine benzetilerek eke +sal/++sel biçiminin verilmesi ile daha yaygın bir kullanılış kazanmıştır. Böylece Arapça +î nispet eki birçok yerde devreden çıkmış; fakat bunun yerine Türkçe bazı ekler veya isim tamlamaları kullanılacak yerde, +sal/+sel eki yaygınlaşmaya başlamıştır. Hatta bugün bu ek, konunun içinde olmayanlar tarafından Türkçe kökenli bir ek olarak kabul edilmekte ve birçok yerde Türkçe ek ve gramer şekillerinin yerini almış bulunmaktadır: *anutsal* “abidevî”, *bilimsel* “ilmî”, *bitkisel* “nebatî” (bitkisel hayat vb.), *deneyssel* “tecrübî, deney yolu ile”, *dinsel* “dinî”, *evrensel* “âlemşümül, dünya çapında”, *geleneksel* “an’anevî, gelenekli”, *kişisel* “şahsî, kişiye özgü”, *ruhsal* “ruhî”, *parasal* “nakdî, para ile ilgili”, *toplumsal* “içtimaî, sosyal”, *ussal* “aklî, akla yatkın” vb. *Belgesel* kelimesi de kendinden sonra gelen ismin (*belgesel filim* vb.) atılması ile bir isim niteliği kazanmıştır.

c. Hatta bu -sal/-sel eki *eğit-sel* “terbiyevî”, *gör-sel* “görme ile ilgili”, *işit-sel* “işitme ile ilgili”, *öğret-sel* “öğretici, öğretme ile ilgili”, *tanıt-sal*

3 Bk. Leylâ Karahan, “Türk dilinde birleşik cümle problemi”, *Türk Gramerinin Sorunları*, TDK Yay., Ankara 1995, s. 36-39; Hamza Zülfikar, “Türkçede Girişik Cümle Sorunu”, *Türk Dili*, S: 522 (Haziran 1995), s. 643-648.

“tanıtıcı” örneklerinde görüldüğü gibi, yalnız isim soyundan değil, fiil soyundan örneklere de eklenebilmektedir.

2- Karmaşık (girişik) cümle:

Türkiye Türkçesinde cümle türleri yapıları bakımından basit cümle ve birleşik cümle olarak ikiye ayrılır. Gramerlerimizde ilgi zamiri (*relative pronoun, Relatifpronomen*) ve şart kipi ile kurulmuş ve iç içe girmiş yardımcı cümlelerin yer aldığı cümle türleri birleşik cümle sayılır: “İkram edilen pasta o kadar taze idi ki bir dilim daha istemekten kendimi alamadım. Eğer bu tempo ile çalışırsan, çok iyi sonuçlar alırsın” cümleleri birer birleşik cümledir. Çünkü, temel cümleyi tamamlayan yardımcı cümlede de bir yargı ve bu yargıyı ifade eden bir yüklem vardır. Birden fazla yargı bildiren cümlelerin birleşmesinden oluşmuş “sıralı” veya “bağlamalı” birleşik cümle türleri de vardır: “Yaz mevsiminde günler uzar, geceler kısalmır”, “Misafiri içeri alın, kendisine kahve ikram edin. Akşama bizde buluşalım yahut biz size gelelim”, “Bazen bir iki keklik getirir, bazen boş döner”⁴ vb.

Fakat Türkçede isim-fiil (*verbalnomen*), sıfat-fiil (*partisipium*) ve zarf-fiiller (*gerundium*) ile oluşturulan söz gruplarının yer aldığı cümleleri bazı dilciler basit cümle kabul ettikleri hâlde, bazıları da birleşik cümlelerin “karmaşık” veya “girişik” cümle türü olarak kabul ederler⁵. Şimdi aşağıda verilen örneklere bu açıdan bir göz atalım:

“Bugünün işini yarına bırakmak tembellikten ileri gelir.”⁶, “Böyle bir soru ile karşılaşmak beni şaşırttı.”, “Toplantıya katılmanız bizi çok sevindirecektir.”, “Açık havada uyku çekmesi iyi olacak.”⁷, “Kapıdan çıkışını, sokağın köşesini dönüşünü, yerden gazeteleri savuran rüzgâra güçlkle karşı koyuşunu görüyorum.”⁸, “Gazete okumanın zararını görmedim.”⁹

B. Sıfat-fiil gruplarının yer aldığı cümleler:

“Seni ne kadar sevdiğimi bilirsin.”, “Pratik eğitim görmüş gençleri tercih ediyorlar.”, “Oturduğumuz evin odaları genişti.”, “Çarşıdan alacağımız (şey)

4 Tahsin Banguoğlu, *Türkçenin Grameri*, TDK Yay., 3. Basılış, Ankara 1993, s. 556, s. 461.

5 Jean Deny, *a.g.e.* (Ali Ulvi Elöve çev., İstanbul 1941), s. 744-820; Tahsin Banguoğlu, *a.g.e.*, s. 562-575: karmaşık birleşik cümle; Kaya Bilgegil, *Türkçe Dilbilgisi*, Dergâh Yay., İstanbul 1984, s. 73; girişik birleşik cümleler; Haydar Ediskun, *Yeni Türk Dilbilgisi*, İstanbul 1963, s. 378; Nurettin Koç, *Yeni Dilbilgisi*, İstanbul 1990, s. 444-452; Sezai Güneş, *Türk Dili Bilgisi*, İzmir 1995, s. 376-378.

6 Tahir Nejat Gencan, *Dilbilgisi*, TDK Yay., İstanbul 1966, s. 92-108.

7 T. Banguoğlu, *a.g.e.*, s. 563, s. 469.

8 Hikmet Dizdaroğlu, *Tümcebilgisi*, TDK Yay., Ankara 1976, s. 194.

9 H. Ediskun, *a.g.e.*, s. 380.

buna benzemez.”, “Müdürün sizi *iyi karşılayacağından* eminim.”¹⁰, “Akacak kan damarda durmaz.”¹¹ vb.

C. Zarf-fiil gruplarının yer aldığı cümleler:

“Kızların çalıştığı kozakhaneyi geçer geçmez bir patırtı işittim.”¹², “Kapıdan çıkıncaya dek konuştuk.”¹³, “Kadınlar ona baktıkça şaşıyorlardı.”¹⁴, “O başını kaldırmadan tarlada ekin biçiyordu.”¹⁵, “Sokağa çıkarken anahtar almayı unutmuşum”, “Koşarak gelen çocuk hızlı hızlı nefes alıyordu.”¹⁶, “Geldiğimde anlatırsınız.”, “Geç kalacağınız için sizi yemeğe beklemediler.”, “Ben anlattıkça o heyecanlanıyordu.”, “Tepeye çıkınca evi görürsünüz.”¹⁷

Yukarıya sıralanan örnekler, alındıkları gramer kitaplarında hep karmaşık cümle türünün örnekleri olarak verilmiştir. Gramer kitaplarının çoğunda sınıflandırma böyledir. Bu görüşte olanlara göre, karmaşık cümle, bir temel cümle ile buna bir isim-fiil, sıfat-fiil veya zarf-fiille bağlanmış tam veya yarım yargı bildiren bir yardımcı cümleden oluşmaktadır.¹⁸

Bizce, böyle bir tanım ve böyle bir değerlendirme temelinden yanlıştır. Çünkü, verilen örneklere dikkat edildiği zaman görülmektedir ki, isim-fiil, sıfat-fiil ve zarf-fiilin yer aldığı cümlelerde, bir yardımcı cümle de yoktur; esas cümleyi etkileyen bir yargı da yoktur. Yardımcı cümleler ile beslenmiş temel cümle türü, Hint-Avrupa dillerine özgüdür. Bu değerlendirme yanlışı, gramerlerimize, Batı dillerindeki özellikle Fransızcadaki gramer kalıplarının örnek alınması yolu ile girmiştir. Söz gelişi, “Oynamasını bilmeyen kız yerim dar, der”¹⁹ cümlesindeki kız ismini niteleyen “oynamasını bilmeyen” söz grubu, Alman, Fransız ve İngiliz dillerinde, temel cümleye yargı bildiren bir yardımcı cümle ile bağlanır. Örnek olarak bu cümlemin Almanca karşılığını verirsek, cümle “Das Mädchen das nicht tanzen kann, sagt dass der Tranzplatz eng ist” biçimine girer. Türkçe cümlede kız sözünün sıfatı durumunda olan *oynamasını bilmeyen* söz grubu, Almancada çekimli fiil alan ve yargı bildiren bir yardımcı cümle ile karşılanmaktadır. Aynı durum yukarıda sıralanan öteki örnekler için de söz konusudur.

10 T. Banguoğlu, *a.g.e.*, s. 566-570, § 473-476.

11 H. Ediskun, *a.g.e.*, s. 523.

12 Sait Faik (Abasıyanık), *Bütün Eserleri I*, Bilgi Yayınevi, Ankara 1970, s. 43.

13 T. Nejat Gencan, *a.g.e.*, s. 94.

14 H. Dizdaroğlu, *a.g.e.*, s. 200.

15 H. Ediskun, *a.g.e.*, s. 315.

16 H. Dizdaroğlu, *a.g.e.*, s. 201.

17 T. Banguoğlu, *a.g.e.*, s. 571-572, § 477.

18 Bk. H. Ediskun, *a.g.e.*, § 523; H. Dizdaroğlu, *a.g.e.*, s. 193-204; T. Banguoğlu, *a.g.e.*, s. 359, 435, 456 ve 468; K. Bilgegil, *a.g.e.*, s. 74; Nurettin Koç, *a.g.e.*, s. 444.

19 N. Koç, *a.g.e.*, s. 445.

Ayrıca, Türkiye Türkçesi gramerlerinde birleşik cümle türü olarak verilen isim-fiilli (mastarlı) cümleler, Batı dillerinde, çok defa birer yardımcı cümleye bile ihtiyaç duyurmamaktadır. Yardımcı cümle hep sıfat-fiilli ve zarf-fiilli şekiller için söz konusudur.

Görülüyor ki Batı dillerinde sıfat-fiilli ve zarf-fiilli anlatımlar esas cümleye daima tam yargılı ve çekimli fiili bulunan bir yardımcı cümle ile bağlanmaktadır. Türkçede ise, böyle bir anlatımda ne bir yardımcı cümle ne de yardımcı cümlede yargı bildiren bir fiil vardır. “Çok okumak insanın kültürünü artırır” cümlesindeki “çok okumak” özne görevindeki bir isimden ibarettir. Bir yardımcı cümle ve yargı ile ilişkisi yoktur. “Oynamasını bilmeyen kız yerim dar der” cümlesindeki bir yardımcı cümle gibi değerlendirilmek istenen “oynamasını bilmeyen” söz grubu da cümlenin öznesi durumundaki “kız” ismini vasıflandıran bir sıfattan ibarettir. “Çocuk koşarak içeri girdi” cümlesindeki “koşarak” zarf-fiilli ise bir kılış bildirdiği hâlde, bir yargı bildirmemekte, yalnızca, esas cümledeki “girdi” fiilinin “nasıl girdi?” sonusuna cevap oluşturan bir zarf görevindedir.

Şekil bilgisi bakımından isim, sıfat ve zarf olarak kullanılan, cümle bilgisi açısından da özne, nesne ve tümleyici görevleri yüklenmiş olan isim-fiil, sıfat-fiil ve zarf-fiillerin yahut da bunlarla kurulmuş olan kelime guruplarının yargı bildiren birer yan cümle olarak kabulü mümkün değildir. Dolayısıyla bu nitelikteki cümlelerin hepsi de Türkçenin yapı ve işleyiş ölçülerine göre birer basit cümle niteliğindedir; ve Türkiye Türkçesinde “karmaşık cümle” veya “girişik cümle” diye vasıflandırılan bir cümle türü yoktur.

Konuyu N. Chomsky’nin üretici-dönüşümsel dil bilgisi yöntemine göre yorumlayanlar, üzerine durduğumuz cümle türlerinin, dilin zihindeki “iç yapısında” veya “derin yapıda” iki ayrı yargıyı içerdiğini ileri sürerek, bunların “girişik” cümle sayılması gerektiği görüşünü savunurlar. Bunlara göre “Mektubun geldiğini bana bugün bildirdiler” cümlesi zihindeki derin yapıda “Mektup gelmiş, bana bugün bildirdiler” şeklinde iki çekirdek cümleye ayrılır. Ama burada önemli olan nokta, cümlenin “derin” veya “iç yapı”da biçimlenen şekli değil, “dış yapı”ya veya “yüzey yapı”ya yansımış olan şeklidir. Eğer cümlenin “çekirdek yapı” denilen iç yapısını temel alırsak, o zaman bütün dilleri aynı kalıba sokmuş oluruz. Bir dildeki gramer şekillerinin incelenme ve yorumlanmasında, o gramer birimlerinin dildeki kullanılış biçimleri ve görevleri esas alınır. Bu nedenle, bir cümleyi yapısı bakımından incelerken, onun iç yapısını değil, asıl dış yapısını dikkate almak zorundayız. Dolayısıyla isim-fiil sıfat-fiil ve zarf-fiillerin yer aldığı cümleler, bu görüşe göre de birer basit cümle sayılmak durumundadır.